

КИЇВСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ В ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Випуск другий

Київ
Видавництво Ліра-К
2021

УДК 343.98

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України
(протокол № 12 від 30.12.2020)*

Рецензенти:

Ю. М. Черноус, доктор юридичних наук, професор;

О. І. Ізотов, кандидат юридичних наук, доцент;

О. П. Ващук, доктор юридичних наук, доцент.

С 89 Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. – Вип. 2. – 276 с.
ISBN 978-617-520-142-8

У навчальному посібнику розглядаються питання процесуального регулювання, методичного забезпечення і проведення судових експертиз, що застосовуються в слідчій та судовій практиці.

В посібнику розкриті як традиційні, так і новітні види судових експертиз, впроваджені у практичну діяльність науково-дослідних установ, які здійснюють судово-експертне забезпечення правосуддя.

Видання розраховано на працівників судово-експертних установ, органів досудового розслідування та прокуратури, суддів, адвокатів, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти і може бути корисним практикуючим юристам та особам, які навчаються (стажуються) з метою отримання кваліфікації судового експерта.

Адреса головної організації:
03057, Київ, вул. Смоленська, 6
Тел. / факс: 200-29-11, 200-29-29

ISSN 978-617-520-142-8

© Київський НДІСЕ, 2021

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ 6

ВСТУП 9

Розділ 1. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ, ПРИЙНЯТИХ В УКРАЇНІ

1.1 Поняття «метод» та «методика» у розрізі міжнародних
стандартів, прийнятих в Україні..... 12

1.2 Розроблення, вибирання, перевіряння / верифікування
та валідування методів (методик) дослідження 16

1.3 Особливості структури та змісту експертних методик
з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні 18

1.4 Докладність опису проведених досліджень у висновку експерта
з урахуванням міжнародної стандартизації у галузі експертування..... 29

Розділ 2. ФОТОТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

2.1 Предмет фототехнічної експертизи..... 36

2.2 Об'єкти фототехнічної експертизи..... 42

2.3 Експертні завдання та їх класифікація..... 46

2.4 Природничі засади фототехнічної експертизи 49

2.5 Використання спеціальних знань фототехнічної експертизи
при проведенні комплексних досліджень..... 51

2.6 Поняття терміну «монтаж фотозображення» 53

2.7 Способи зміни фотозображень 56

2.8 Поняття «оригінал», «дублікат» та «копія» цифрових фотозображень.... 58

2.9 Технічні засоби фіксації фотозображень (цифрові фотокамери), поняття
«артефакт графічних файлів» 61

2.10 Методи дослідження та покращення цифрових зображень 63

2.11 Візуальний аналіз (спостереження) та аналіз метаданих 64

Розділ 3. ЕКСПЕРТИЗА ВІДЕОЗВУКОЗАПИСУ

3.1 Предмет, об'єкти та завдання експертизи відеозвукозапису	68
3.1.1 Технічні дослідження цифрових записів. Визначення автентичності записів	81
3.1.2 Методи оброблення звукових сигналів	85
3.1.3 Інструментальне (акустичне) дослідження голосу та мовлення.....	89
3.1.4 Критерії визначення придатності матеріалу для інструментального (акустичного) дослідження, розбірливість мовлення	93
3.2 Лінгвістичне дослідження усного мовлення	94
3.2.1 Об'єкт лінгвістичного дослідження усного мовлення.....	96
3.2.2 Критерії визначення придатності матеріалу для лінгвістичного дослідження.....	101

Розділ 4. ЕКСПЕРТИЗА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ (ОБЛАДНАННЯ) ТА ЗАСОБІВ

4.1 Коротка історія становлення експертної спеціальності «Дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів»	104
4.2 Основні завдання судової експертизи телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів.....	107
4.3 Види судової експертизи телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів	108
4.4 Дослідження інформаційних технологій (ІТ-технологій) та телекомунікацій	111
4.5 Дослідження технічних та технологічних аспектів з розроблення, впровадження і експлуатації телекомунікаційних систем.....	113
Терміни та визначення.....	114

Розділ 5. ДОСЛІДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ ТА ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ

5.1 Історичні передумови формування та розвитку експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів	118
5.2 Основні завдання комп'ютерно-технічної експертизи.....	121
5.3 Дослідження програмного забезпечення	126

5.4 Пошук та виявлення інформації за певними критеріями	129
Терміни та визначення	133

Розділ 6. ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

6.1 Становлення та розвиток економічної експертизи	136
6.2. Роль економічної експертизи в системі правосуддя	140
6.3 Поняття та види економічної експертизи	149
6.4 Експертиза бухгалтерського та податкового обліку	151
6.5 Експертизи фінансово-господарської діяльності	170
6.6 Експертиза фінансово-кредитних операцій	179
6.7 Методика проведення економічної експертизи	189

Розділ 7. ЕКСПЕРТИЗА ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА

7.1 Історичні передумови формування та розвитку експертизи військового майна	198
7.2 Поняття, предмет, об'єкт, завдання експертизи військового майна	200
7.3 Особливості призначення експертизи військового майна	204
7.4 Класифікація майна та техніки військового призначення й озброєння	206
7.5 Методичні підходи, що застосовуються для визначення вартості майна та техніки військового призначення й озброєння	209
7.5.1 Визначення зносу виробів військового призначення	210
7.5.2 Застосування дохідного методичного підходу	220
7.5.3 Застосування витратного методичного підходу	221
7.5.4 Застосування порівняльного методичного підходу	225
Терміни та визначення	250

ПОСИЛАННЯ	254
-----------------	-----

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛІВ	261
--	-----

Авторський колектив	274
---------------------------	-----

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ

АСР – Автоматизована система розрахунків;
АТ – Авіаційна техніка;
АТС – Автоматична телефонна станція;
АС – Автомобільна служба;
АЦП – Аналогово-цифровий перетворювач;
БД – База даних;
БС – Базова станція;
БТОТ – Бронетанкове озброєння і техніка;
БТС – Бронетанкова служба;
вип. – випуск;
ВТА – Військово-транспортна авіація;
ВЦРПС – Всесоюзна Центральна Рада Професійних Спілок;
грн – гривна;
див. – дивись;
ДСТУ – Державний (національний) стандарт України;
ДТП – Дорожньо-транспортна пригода;
ЄРПН – Єдиний реєстр податкових накладних;
ЗСУ – Збройні Сили України;
ІС – Інженерна служба;
ін. – інше;
КК – Кримінальний кодекс;
КМОН – Комплементарний металооксидний провідник;
КМУ – Кабінет Міністрів України;
КНДІСЕ – Київський науково-дослідний інститут судових експертиз;
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс;
КРУ – Контрольно-ревізійне управління;
КрАЗ – Кременчуцький автомобільний завод;
ЛА – Літальний апарат;
МВС – Міністерство внутрішніх справ;
млн – мільйон;
МО – Міністерство оборони України;
МРО – Міжнародний ринок озброєнь;
МСБО – Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку;
МСФЗ – Міжнародні стандарти фінансової звітності;

МТ-ЛБ – Багатоцільовий транспортер-тягач легко броньований (рос. многоцелевой транспортёр-тягач лёгкий бронированный);
МЮ – Міністерство юстиції;
НБУ – Національний банк України;
НЖМД – Накопичувач на жорстких магнітних дисках;
НДІСЕ – Науково-дослідний інститут судових експертиз;
НДР – Науково-дослідна робота;
НДУСЕ – Науково-дослідні установи судової експертизи;
НП(С)БО – Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку;
ОВТ – Об'єкт військової техніки;
ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку;
ОПО – Об'єднання працівників обліку;
п. – пункт;
ПДВ – Податок на додану вартість;
ПЕОМ – Персональна електронно-обчислювальна машина;
ПЗ – Програмне забезпечення;
ПЗЗ – Прилади із зарядовим зв'язком;
ПК України – Податковий кодекс України;
пп. – підпункт;
ППП – Пакет прикладних програм;
ПС – Повітряне судно;
П(С)БО – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку;
РАО – Ракетно-артилерійське озброєння;
РНК СРСР – Рада Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік;
р. – рік (році);
рр. – років;
СБУ – Служба безпеки України;
СЗ – Служба зв'язку;
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;
с. – сторінка;
ст. – стаття;
ст. ст. – статті;
ТТХ – Тактико-технічні характеристики;
т. ін. – таке інше;
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;
ФБУ – Федеральна бюджетна установа;
ШПЗ – Шкідливе програмне забезпечення;
ІЛАС – Міжнародна організація з акредитації (англ. – International Laboratory Accreditation Cooperation);

G-19 – «Керівництво для криміналістичних лабораторій», «Модулі в Криміналістичному процесі» (англ. «Guidelines for Forensic Science Laboratories», «Modules in a Forensic Science Process»);

GSM – Global System for Mobile Communications;

IEC/ISO – міжнародний стандарт, запроваджений Міжнародною Організацією зі Стандартизації – ІСО (англ. International Organization for Standardization – ISO) та Міжнародною електротехнічною комісією – ІЕС (англ. International Electrotechnical Commission – IEC);

ISO – Міжнародна організація зі стандартизації (International Organization for Standardization);

NMT – Nordic Mobile Telephone.

ВСТУП

Україна проголошує, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, її гарантії визначають зміст діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Ця конституційна настанова є фундаментальним принципом держави, та потребує здійснення багатьох політичних, економічних, правових, організаційних та інших координаційних заходів.

До таких заходів слід віднести проведення судово-правової реформи в країні, удосконалення судової системи, зміцнення правоохоронних органів держави. У свою чергу, саме суди та ці органи вирішують питання, що потребують використання спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, для чого призначаються й проводяться різні види судових експертиз.

Роль судової експертизи у здійсненні правосуддя в Україні постійно зростає, тому поряд із вдосконаленням її правової бази, значний теоретичний і практичний інтерес являють дослідження вчених, які присвячені аналізу складних проблем організації, проведення та використання результатів судових експертиз у процесуальному праві України.

Наявність у законодавстві невирішеної низки проблем використання спеціальних знань у правозастосовних процесах, недостатня розробленість методичного забезпечення судово-експертної діяльності, організації та проведення судових експертиз, стадій їх проведення, дозволили дійти висновку щодо необхідності ґрунтовного дослідження сучасних проблем проведення експертиз в умовах дій змагального процесу, втілення наукових положень у процесуальні норми, проведення експертиз з урахуванням виникаючих експертних ситуацій використання судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень.

У КНДІСЕ започаткована серія навчальних посібників «Судова експертиза у процесуальному праві України». Цей посібник є другою частиною посібників із цієї серії. Він підготовлений колективом авторів, які є розробниками багатьох теоретичних і методичних рекомендацій, мають значний досвід наукової діяльності, проведення судових експертиз та є ініціаторами запровадження нових напрямів судово-експертної діяльності у

відповідних галузях спеціальних знань, авторами багатьох унікальних методик проведення судових експертиз.

Актуальність і своєчасність навчального посібника визначається низкою причин.

По-перше, в умовах мінливої правової дійсності, особливої актуальності набуває, на наш погляд, проблема використання видів експертиз, що призначаються відносно суб'єкта процесу (експертиза мовлення, голосу, комп'ютерно-технічна, відеозапису, фототехнічна тощо). У першу чергу це зумовлено необхідністю створення системи гарантій прав і свобод особи під час призначення і проведення таких експертиз.

По-друге, судова експертиза, на сьогодні, визнана частиною наукової спеціальності: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

По-третє, – в умовах поділу державних структур, що здійснюють судово-експертну діяльність у різних відомствах, публікації робіт методичного характеру має велике значення для теорії та практики судових експертиз.

По-четверте, проголошений КПК України принцип змагальності в частині проведення експертиз, вимагає узагальнення вже існуючої експертної практики та розроблення рекомендацій щодо усунення недоліків у сфері процесуального законодавства щодо судово-експертної діяльності.

По-п'яте, зростають можливості судових експертиз, за рахунок появи нових об'єктів, розроблення нових методів і методик експертного дослідження, що вимагає подальшого удосконалення наукових основ судових експертиз, їх наукового та термінологічного апарату, розв'язання сучасних проблем проведення експертиз в умовах дії змагального процесу, втілення наукових положень у процесуальних нормах, особливостей проведення експертиз з урахуванням виникаючих експертних ситуацій, використання судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз існуючої практики експертного забезпечення правосуддя, організації призначення і проведення судових експертиз свідчить про недосконалість такої діяльності, що проявляється у значній трудомісткості та низькій уніфікації, обумовлюється прогалинами правового регулювання судово-експертної діяльності та недостатнім рівнем її науково-методичного забезпечення.

Під час підготовки навчального посібника, особливу увагу приділено роботам з процесуального права, теорії судової експертизи, таких вчених як

Т. В. Аверьянова, В. Д. Арсеньєв, Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломєєва, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Г. Л. Грановський, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, І. Я. Фрідман, М. Г. Щербаковський, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов та ін. Зазначені вчені досліджували питання теорії судової експертизи та процесуального права, їх роботи сприяли удосконаленню законодавства в галузі судової експертизи та судово-експертної практики.

Навчальний посібник створено з метою надання науково-методичної та практичної допомоги фахівцям, які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта з різних видів судової експертизи. У роботі, в оптимальному обсязі, викладенні відомості з історичних, наукових, теоретичних, методичних і правових основ, які дозволять фахівцям отримати теоретичні знання, вдосконалити набуті практичні навички проведення окремих видів судових експертиз.

Навчальний посібник містить теоретичні та практичні рекомендації з тематичних розділів: особливості методичного забезпечення судової експертизи з урахуванням міжнародних стандартів прийнятих в Україні; фототехнічна експертиза; експертиза відеозапису; експертиза телекомунікаційних систем; комп'ютерно-технічна експертиза; економічна експертиза; експертиза військового майна.

Викладені у посібнику теоретичні та практичні рекомендації можуть бути використані у нормотворчому процесі, правозастосовній діяльності слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів, експертів, під час підготовки та провадження експертного дослідження, оцінки та використання висновку експерта у процесуальному праві. Сформульовані у навчальному посібнику рекомендації можуть бути використані в освітньому процесі юрилических

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ, ПРИЙНЯТИХ В УКРАЇНІ

1.1 Поняття «метод» та «методика» у розрізі міжнародних стандартів, прийнятих в Україні

У *тезаурусі* судової експертизи (судової експертології) протягом тривалого часу (із середини минулого століття) стосовно проведення експертних досліджень застосовуються такі терміни як «метод», «методика», «прийом», «спосіб», «технологія»¹.

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мовлення зазначені терміни мають, серед іншого, наступні *визначення* [11]²:

– «прийом ... Спосіб виконання або здійснення чого-небудь ... Метод дослідження, вивчення чого-небудь ... Технічний прийом – усталений спосіб виконання або виготовлення чого-небудь ... Виконання, здійснення дії за один раз» [11, с. 1117];

– «спосіб ... Певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось ... Те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дії ...» [11, с. 1375];

¹ Дефініції подані за алфавітним порядком.

² Дефініції подані за ступенем підпорядкованості, відповідно до прийнятого вживання.

– «метод ... Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) ... Спосіб дії ...» [11, с. 664];

– «методика ... Сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи ... Документ, який описує послідовність методів, правил і засобів виконання роботи ...» [11, с. 664];

– «технологія ... Сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь ... Сукупність способів обробки чи перероблення матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій ...» [11, с. 1448].

Заслужують на увагу й терміни «операція» та «процес», що використовуються для тлумачення терміну «технологія» та мають наступні визначення:

– «операція ... дія, спрямована на виконання якої-небудь задачі ... Окрема технологічно однорідна частина виробничого процесу, виконувана на одному робочому місці одним робітником або групою ... Ряд дій або окрема дія в ряді інших, що з них складається робота окремої людини або групи людей, машини, механізму і т. ін. ... Яка-небудь дія або ряд дій, об'єднаних спільною метою» [11, с. 845];

– «процес ... Сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку ... Виробничий процес – систематична та цілеспрямована зміна кількісних та якісних характеристик засобів виробництва і робочої сили для отримання готової продукції ... Технологічний процес – частина виробничого процесу, яка складається з дій, спрямованих на зміну та (або) визначення стану заготовок та виробів ...» [11, с. 1179].

Зазначені терміни («прийом», «спосіб», «метод», «методика», «технологія») та їх визначення у загальноживаному розумінні носять синонімічний характер та визначають *певну дію (певні дії)*, але при цьому мають свою підпорядкованість по відношенню один до одного або різницю за ступенем загальності. Так, А. І. Вінберг та Н. Т. Малаховська зауважують, що, наприклад, «метод» є більш загальним поняттям та включає до себе сукупність «способів», «шляхів», «прийомів», а під «прийомами» виключно розуміється використання яких-небудь приладів, апаратів або коли йдеться про трудові операції. Надалі вони наводять дві концепції розуміння та співвідношення понять «метод» та «спосіб», в яких в одному випадку

«спосіб» ширше поняття «метод», а в іншому – навпаки. Резюмуючи наведене, визначається, що при розробленні мовлення судового експерта та уніфікуванні термінів усього понятійного апарату, кожне поняття буде мати однозначне визначення [13].

Зазначене підтверджується термінами та їх визначеннями у Словнику основних термінів судових експертиз [66], що вийшов із друку пізніше роботи А. І. Вінберга та Н. Т. Малаховської:

– «прийом» – окрема дія (операція), за допомогою якої у ході вирішення питання досягається який-небудь проміжний результат. Прийом є елементом методу (способу) рішення завдання конкретного експертного дослідження;

– «спосіб» – система прийомів, що входить до структури метода або (у випадку досягнення даним способом кінцевої мети експертизи) така, що збігається з методом;

– «метод» – система логічних та (або) інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом;

– «методика експертизи» – система методів (прийомів, технічних засобів), що застосовуються при вивченні об'єктів судової експертизи для встановлення фактів, які відносяться до предмету певного роду, виду, підвиду судової експертизи.

Міжнародні стандарти систем управління якістю серії 9000 та 17000 мають свій *тезаурус*, викладений в ISO 9000:2015 «Quality management systems. Fundamentals and vocabulary» та ISO/IEC 17000:2004 «Conformity assessment. Vocabulary and general principles», що прийняті в Україні як ДСТУ ISO 9000:2015 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів» [24] та ДСТУ ISO/IEC 17000:2007 «Словник термінів і загальні принципи» [25], відповідно.

Слід зазначити, що англomовний термін «method» у загальноповживаному значенні може бути перекладений і як «прийом», і як «спосіб», і як «метод», і як «методика» (остання (методика) як сукупність методів).

Прийняті методом ідентичного перекладу як національні стандарти ДСТУ ISO 9000 та ДСТУ ISO/IEC 17000 визначають поняття «методика» наступним чином: «Методика; процедура – установлений спосіб виконання роботи чи процесу», а «процес» – сукупність взаємопов'язаних або взаємодійних робіт, що використовують входи для створення запланованого результату [24; 25].

При цьому, з'являється нормативно визначений термін – «процедура», синонімічний до терміну «методика», який в українській мові тлумачиться наступним чином: «Процедура – ... Офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь. ... Ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь ... [11, с. 1179]. Крім того, нормативно визначений термін «процес» фактично є синонімічним стосовно терміну «технологія».

Не можна не згадати й нещодавно визначений першою частиною міжнародного стандарту ISO 21043 «Forensic sciences – part 1: terms and definitions» («Криміналістика. Частина 1: Терміни та визначення») термін «стандартна операційна процедура», що тлумачиться як дозволений, задокументований спосіб здійснення діяльності або процесу [5] та є синонімом термінів «методика» та «процедура».

Здійснене аналізування³ дає змогу дійти висновку, що:

– терміни «прийом» і «спосіб» застосовуються для тлумачення термінів «метод» і «методика»;

– термін «процедура» є синонімічним до терміну «методика»;

– термін «процес» є синонімічним до терміну «технологія».

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що на сучасному етапі розвинення судової експертизи, який невід'ємно пов'язаний із впровадженням систем управління якістю відповідно до вимог міжнародних стандартів, повинна застосовуватися уніфікована, сучасна, зрозуміла для усіх термінологія, у зв'язку із чим визначено наступну лінійку співвідносних термінів, що вирізняють *елементи діяльності із проведення експертних досліджень* наступним чином: «метод» – «методика», «процедура» («стандартна операційна процедура») – «процес» («технологія»).

³ Термінологія застосовується у відповідності до вимог ДСТУ 3966:2009 «Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» (Г.5 «Деякі особливості утворення термінів в українській мові»).